

QADIMGI DAVIR TAQINCHOQ'LARI VA ULARNING ESTETIK AHAMIYATI.

Namangan viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi

ilmiy xodimi: **M. Mamadaliyeva**

Taqinchoqlar ham xuddi kiyimlar singari uzoq asrlar davomida shakllangan bo'lib, ularning o'ziga xosligi milliy xususiyatlar, bir xalqning boshqa etnos yoki etnik guruxlar bilan o'zaro iqtisodiy aloqalari, siyosiy tuzumning milliy madaniyatga ta'siri va boshqalarda namoyon bo'ladi. Xar bir xalqning etnik tarixidagi milliy an'analari, ijtimoiy munosabat va mafkuraning ayrim xususiyatlari taqinchoqlarning nafisligida ham o'z aksini topadi .

Taqinchoqlar ham xuddi kiyimlar singari uzoq asrlar davomida shakllangan bo'lib,ularning o'ziga xosligi milliy xususiyatlar, bir xalqning boshqa etnos yoki etnik guruxlar bilan o'zaro iqtisodiy aloqalari, siyosiy tuzumning milliy madaniyatga ta'siri va boshqalarda namoyon bo'ladi. Xar bir xalqning etnik tarixidagi milliy an'analari, ijtimoiy munosabat va mafkuraning ayrim xususiyatlari taqinchoqlarning nafisligida ham o'z aksini topadi.Taqinchoqlarning naqsh va bezagida u yoki bu etnosning asrlar davomida ardoqlanib kelingan milliy an'analar, ijodiy mahoragi va badiiy didi ham yorqin namoyon bo'ladi.

A'naviy taqinchoqlar majmui ham xuddi kiyimlar singari ma'lum bir etnos hamda vetnografik va mahalliy guruhlarning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. SHuning uchun hamtaqinchoqlarni tadqiq qilish nafaqat xalq kiyimlari evolyusiyasini yoritishda, balki xalqning tarixi, etnogenezi, ya'ni shakllanish tarixini o'rganish va tarixiy nuqtai nazardan to'g'ri xulosa chiqarishda muhim va bebaho manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi, qolaversa, taqinchoqlarga bag'ishlangan tadqiqotlar etnik va madaniy aloqalarni taxlil etishda ham ko'mak beradi.Arxeolog olimlarning ta'kidlashlaricha, hunarmandchilik tarixida dastavval ayollar taqinchoqlari paydo bulgan esa-da, keyinchalik bu bezaklarni erkaklar ham taqishi urf bulgan .

A'naviy taqinchoqlar majmui ham xuddi kiyimlar singari ma'lum bir etnos hamda vetnografik va mahalliy guruhlarning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. SHuning uchun hamtaqinchoqlarni tadqiq qilish nafaqat xalq kiyimlari evolyusiyasini yoritishda, balki xalqning tarixi, etnogenezi, ya'ni shakllanish tarixini o'rganish va tarixiy nuqtai nazardan to'g'ri xulosa chiqarishda muhim va bebaho manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi, qolaversa, taqinchoqlarga bag'ishlangan tadqiqotlar etnik va madaniy aloqalarni taxlil etishda ham ko'mak beradi. Arxeolog olimlarning ta'kidlashlaricha, hunarmandchilik tarixida dastavval ayollar taqinchoqlari paydo bulgan esa-da, keyinchalik bu bezaklarni erkaklar ham taqishi urf bulgan . Bunday taqinchoklar peshona, bo'yin, quloq, burun, qo'l va oq panjalariga taqilib, ular ko'zli yo ko'zsiz bo'lgan hamda xat va naqshlar bilan bezatilgan ham anglatgan . SHuningdek, taqinchoqlar turli yosh doirasidagi farqni, ya'ni, bolalik, qizlik, kelinlik va undan keyingi davr bilan bogliq farqni ham anglatgan. Onalar va keksa momolar taqinchoqlari ham o'zaro farqlangan, qolaversa, taqinchoqlar mulkdor tabaka vakillari hamda shahar va qishloqning oddiy fuqarolariga tegishli taqinchoqlarga ham bo'lingan. Umuman olganda, taqinchoqlarda xalqimizning ming yillar mobaynida to'plagan boy ijodiy an'analari, ma'naviy merosi hamda badiiy-estetik tafakkuri o'z ifodasini topgan. Taqinchoqlarning yuqorida sanab o'tilgan belgilari va o'zaro farqli jixatlari ichida turli tarixiy-etnografik mintaqalarga xos lokal-xududiy xususiyatlari va ramziy funksiyalarining ajralib turishi muxim ahamiyat kasb etadi. Ma'lum bir tarixiy-etnografik mintaqalar taqinchoqlarining ikkita tarixiy-madaniy tipga bo'linishini ko'rish mumkin. Ayollarning an'naviy taqinchoqlari xilma-xil bo'lib, ular etnik va lokal jixatdan shakli, ko'rinishi va qaysi ma'dandan tayyorlanganligi bilan ham farqlanib turadi. Lekin shu o'rinda aytib o'tish zarurki, ayollar taqinchoqlari ham turli tarixiy davrlarda ijtimoiysiyosiy muxit, tabiiy sharoitlar ta'sirida o'zgarib, yangi bo'laklar va shakllar bilan boyib borgan. Biroq, shuni ham unutmaslik lozimki, ko'p xollarda taqinchoqlar avloddanavlodga meros tariqasida o'tib kelishi natijasida o'zining eng qadimiy, an'naviy shaklini saqlab qolgan. Milliy taqinchoqlar va zargarlik bezaklari kiyim-kechak, ayniqsa, ayollar kiyimining eng muhim badiiy zeb-ziynatlaridan biri bo'lib, bu kiyimlarning bichimi va shakli bilan uzviy boglangan, ranga, ko'rinishi va vazifasi bilan hamohang bo'lgan.

Voha ayollarining an'anaviy taqinchoqlari ham umumo'zbek taqinchoqlari singari ko'pincha kumushdan, oltindan, jezdan, misdan, bronzadan tayyorlangan hamda turfa xil uslubdagi naqsh va bezaklar asosida zeb beribyasalgan. Usta zargarlar uzuk, zirak, bilakuzuk, marjonga o'xshagan va axolining kundalik turmush tarzida taqishga mo'ljallangan sodda zeb-ziynatlarni yasash bilan birga yuksak mahorat talab qiladigan o'ta murakkab nakshli zargarlik buyumlarini ham tayyorlaganlar.

Ushbu taqinchoqlar va bezak buyumlari ayollarning yoshi, kiyimining rangi, mato turi va tikilish usuliga qarab taqilgan. Ularning ko'plari hozirda ham taqilsa, ayrimlari yangi turdagi taqinchoqlarning kirib kelishi natijasida iste'moldan chiqib ketgan. Xar bir ayol o'z didiga mos taqinchoqlar kompleksiga ega bo'lgan va o'z o'rnida taqib, doimiy caqlab yurgan. Xatto, taqinchoqlar ayollarning merosiy mulki ham hisoblangan. Vohada qizlar turmushga chiqib, kelin bo'lganlaridan keyin dastlab bayramlarda, mexmon kelganda yoki mexmondorchilikka borganida barcha taqinchoqlarini taqishgan. Boshqa paytlarda ayollar zirak, uzuk va bilakuzuk kabi sodda zeb-ziynatlarni taqib yurishgan. Boshga taqiladigan taqinchoqlar ichida kallaning peshona qismiga taqiladigan taqinchoqlar o'ziga xosligi bilan alohida ajralib turgan va ular ham o'z navbatida peshonaga, sochga, quloqqa va burunga

taqiladigan taqinchoqlar singarilarga bo‘lingan. Peshona taqinchoqlari ham o‘z navbatida uchga bo‘lingan va birinchi guruhga «tillaqosh», ikkinchisiga «bargak» va «silasila», uchinchisiga «mohitilla», «zulfitilla» va «xatabak» kirgan.

Peshonaga taqiladigan taqinchoqlar. XX asrning birinchi yarmida an’anaviy peshona taqinchoqlari ichida «tillaqosh» o‘ziga xosligi bilan ajralib turgan. Y Arim doirani eslatadigan bu taqinchoqning asosi kumush parchasidan kesib olingan va o‘sgan qosh shaklida yoki qanotini yoygan qushga o‘xshatib yasalgan. YUqori qismi esa murakkab panjarali shakl bilan tugaydi. Uzbekiston hududida tillaqoshning uch xil - buxorocho, xivacha va toshkentcha turlari ma’lum. Samarqandcha tillaqosh «qoshitillo», «tillaqosh», Buxoroda «boloabru» (tojikcha «qoshustida» demakdir) Fargona vodiysida «tillaqosh», Nurotada «tillabargak» yoki, «taxtachabargak» nomlari bilan atalgan. Kashqadaryo vohasida ham mazkur taqinchoq «tillaqosh» deb yuritilgan. Bu davrda Respublikamizning boshqa mintaqalarida bo‘lgani singari, vohada ham mazkur taqinchoqni asosan turmushga chiqqan kelinlar taqishgan. SHahrisabz, qarshi shaxarlaridagi o‘ziga to‘q oilalar o‘z qizlarining seplari uchun savdogarlardan tillaqosh sotib olishgan va to‘y kuni yoki to‘ydan so‘ng o‘tkaziladigan «kelin salom», «yuz ochar» marosimlarida kelinlikning o‘ziga xos ko‘rki sifatida uni covg‘a qilishgan. Samarqand va Buxoroda ham tillaqosh asosan kelinlarning to‘y tantanalarvda taqadigan peshona taqinchoqi Hisoblangan. Endi esa bevosita ushbu taqinchoqning «tillaqosh» deb nomlanishi masalasiga to‘xtalib o‘tsak, xaligacha mazkur taqinchoq nomini bildiruvchi so‘zning etimologiyasi borasida yakdil qarash mavjud emas. Ayrim mualliflarning yozishicha, ushbu taqinchoqning «tillaqosh» deb atalishiga sabab, mazkur taqinchoqning pastki qismi qosh shaklidagi tilladan yasalgan bo‘lib, ustki qismiga uchburchak shakldagi turli xil toshlar o‘rnatilganligidadir. Boshqa tadqiqotchilar, jumladan, san’atshunos olimi D. A. Faxretdinovanning fikricha, tillaqoshning bunday shaklda yasalishiga inson qoshi emas, balki qushning yoyilgan qanoti asos bulgan. CHunki qosh bunday burilish shakliga ega emas ekan. Bundan tashqari, «qosh» so‘zi talaffuziga ko‘ra «qush» so‘zi bilan o‘zaro uyqash xam xisoblanadi, qolaversa, an’anaviy kashtalardagi tillaqoshga o‘xshash shakl xam «qush qanoti» deyiladi. Biz bu borada ikkinchi muallifning fikrlarini ma’qullagan xolda shuni ta’kidlaymizki, eng

qadimgi davrlarda Markaziy Osiyoning azaliy axolisi orasida tovus, tustovuq va xo‘roz kabi parrandalar muqaddas qushlar sifatida e‘zozlangan. Ular serpushtlik goyasi bilan aloqador bo‘lib, quyosh turkumiga xos parrandalar xisoblangan. SHu bois, oltin va kumushdan yasalgan taqinchoqlarda ushbu qushlar tasviri yoki pati qo‘llanilgan.

Markaziy Osiyoda yashagan o‘troq axolining qadimiy peshona taqinchoqlaridan biri sifatida XX asrning boshlariga qadar keng ommalashib kelgan «moxitillo» yoki Buxoro amirligixududida keng tarqalgan «bibishik» va «sarguzon» kabi peshona taqinchoqlariga xam qush boshi shaklida bezak berilgan. Bundan tashqari, Buxoroda «qush duo», «qush kokili», Xorazmda «butun tirnoq», «yarim tirnoq» va «xo‘kiz shoxi» nomlari bilan ataluvchi taqinchoqlar xam bulgan. Aynan qush shaklidagi taqinchoqlarni tayyorlashga qo‘qon zargarlari juda moxir bo‘lishgan .G. Grigorevning fikricha, chakkaga taqiladigan gajakning yasalishiga xam qush tasviri asos bulgan.

Umuman olganda, qush tasviri va ularning ramzlari aks etgan taqinchoqlar ko‘pincha o‘troq dexqonchilik bilan shugullangan axoli orasida kelinlarning peshona va chakkaga taqiladigan taqinchoqlariga xos an‘naviy bezak vazifasini bajargan. Demak, tillaqoshjuda qadimiy maxalliy taqinchoqlardan biri bo‘lib, qadimgi odamlarning atrofdagi olamdan ilxomlanishi natijasida yaratilgan. Uning ilk shakliga qushning yoyilgan qanoti asos bo‘lgan va mazkur taqinchoqning evolyusiyasi jarayonida uning kelib chiqishi bilan bogliq dastlabki tasavvurlar unutilib, tillaqoshni inson qoshn bilan qiyoslash asnosida

yuzaga kelgan qarashlargina xalq orasida saqlanib qolgan. Tillaqoshga nazar tashlar ekanmiz, uning eng pastki qismi shildiroq bilan bezatilganini ko‘rishimiz mumkin. Etnograf olim O.A. Suxarevaning yozishicha, dastlabki paytlarda tillaqoshda shildiroq mavjud bo‘lmagan va u qoshning ustiga taqilgan. Keyinchalik esa uning tarkibiga turli xil toshlarning ulanishi natijasida u peshonaga taqiladigan taqinchoqqa aylangan. Ta’kidlash joizki, o‘zbeklarda azaldan zargarlik buyumlarini yasashda qimmatbaxo va yarim qimmatbaxo toshlardan samarali foydalanilgan. SHuningdek, bunday toshlar tabobatda xam qo‘llanilgan bo‘lib, xalqimizda toshlarning shifobaxshlik xususiyatiga egaligi to‘grisida o‘ziga xos e’tiqodiy ishonchlar mavjud bulgan. Umuman olganda, bunday e’tiqodiy qarash nafaqat Markaziy Osiyo xalqarida, balki, qadimgi SHarq mamlakatlarida xam keng tarqalgan bulib, bu kupincha qimmatbaxo toshlarning magik kuch-qudratiga ishonch darajasigacha ko‘tarilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.”Moziydan sado” –ilmiy-amaliy,ma’naviy-ma’rifiy jurnal.2022-2023-yillar sonlari.
- 2.”Farg‘ona vodiysida muzey ishi va faoliyati” I.Yusupov, I.Karimov.
2022-yil, O‘zbekiston Respublikasi .Madaniy meros agentligi.
- 3.”Moziy soboqlari” – Alijon Azizov. Namangan- 2021-yil.
- 4.”San’at” jurnali- 2013-yil.
- 5.”Guliston” –ijtimoiy-siyosiy,ilmiy-badiiy, madaniy-ma’rifiy jurnal. 2021-2022-yil